

SOVYET DEVRİ AZERBAYCAN FİLMLERİNDE BAZI İSLAMİ MOTİFLERİN VE SUFİ AKIMLARIN YANSITILMASI

Reflecting Some Islamic Motifs and Sufi Movements in Azerbaijani Films

Nurengiz GARAYEVA*

Öz

Azerbaycan, tarihten bu yana İslam kültürünün hâkim olduğu bir ülkedir. İslami değerlerin ülkede önemli bir yeri vardır. İslam dini değerleri ile Türk ve İslam kültürü, Azerbaycanlıların yüzyıllar boyunca gelişimini etkileyen bir faktör olmuştur. Muharrem ayının Müslüman dünyasında özel bir yeri vardır. Çünkü bu ay hem İslami takvimde yeni yılın ilk ayı, hem de Kerbela faciasının vuku bulduğu aydır. İslam'da yas töreninin kendine özgü kuralları ve gelenekleri vardır. Orta Çağ'dan beri cenaze ve yas törenleri büyük değişikliklere uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Azerbaycan'da İslam'ın yaygınlaşmasının ve hakim dine dönüşmesinin belirgin tezahürünü, kültürel çevrede yer alan Müslüman dini hareketlerin faaliyetlerinde de görülmektedir. Bu çalışmada, literatür tarama ve doküman analizi yöntemi uygulanmış olup Sovyet devri Azerbaycan filmlerinde geçen İslami gelenek ve motifler ele alınmıştır. 1925 ile 1982 yılları arasında çekilen 16 farklı film örneklem olarak seçilmiştir. Bu makalede, Azerbaycan sinema filmlerindeki İslam'la ilişkili namaz, yas, muharrem ayı, Sufilik, Hurufilik gibi konu ve dini akımlar tespit edilip değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sovyet devri, Azerbaycan, film, İslam, sufi akımlar.

ABSTRACT

Azerbaijan is a country where Islamic culture has been dominant since history. Islamic values have an important place in the country. Islamic religious values and Turkish and Islamic culture have been a factor influencing the development of Azerbaijanis for centuries. Muharram has a special place in the Muslim world. Because this month is both the first month of the new year in the Islamic calendar and the month when the Karbala disaster occurred. The mourning ceremony in Islam has its own rules and traditions. Funeral and mourning ceremonies have survived to the present day without major changes since the Middle Ages. The obvious manifestation of the spread of Islam and its conversion to the dominant religion in Azerbaijan is also seen in the activities of the Muslim religious movements in the cultural environment. In this study, literature scanning and document analysis method was ap-

* Araştırmacı. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Azerbaycan Ulusal Tarih Müzesi, Bakü/Azerbaycan. E-posta: qarayeva.nurngiz@bk.ru. ORCID: 0000-0001-8370-3497.

plied and Islamic traditions and motifs in Soviet period Azerbaijani films were discussed. 16 different movies shot between 1925 and 1982 were chosen as samples. In this article, subjects and religious movements related to Islam such as prayer, mourning, Muharram, Sufism, Hurufism in Azerbaijani cinema films have been identified and evaluated.

Keywords: Soviet era, Azerbaijan, film, Islam, Sufi movements.

Giriş

Dünyadaki en yaygın dinlerden biri İslam'dır. On beş asırlık bir tarihe sahip olan İslam, kurulduğu günden bu yana toplumun hem sosyoekonomik hem de kültürel, ideolojik alanlarında geniş bir şekilde kendini göstermiştir. Azerbaycan tarihi, kültürü ve devlet geleneklerinin tam olarak oluşmasında İslam'ın önemli bir rolü vardır. 7. yüzyılda Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslam, 23 yıl içerisinde güçlenmiş ve yarımadanın dört bir yanına hızla yayılmıştır.

İslam'ı daha geniş bir alana yaymak için büyük şehirlerin inşası veya restorasyonu sırasında dini yapılara özel önem verilmiştir. Örneğin 12. yüzyıl anıtlarından Ordubad'daki Cuma Camisi, büyüklüğünden dolayı Nahçıvan anıtlarından farklıydı. Fakat Sovyet iktidarının ilk yıllarından 1980'lere kadar olan dönem, din kültürünün gerilemesi ve ateizmin zaferiyle tarihe geçmiştir (Aliyeva, 2017: 8). Bu nedenle, birçok mimari anıt -camiler, türbeler, minareler ve Arapça yazıları bulunan anıtlar, İslam'a ait dini anıt olarak kabul gördüğü için yerle bir edilmiştir. Üstelik İslam ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar bile İslam kültürüne karşı tutum nedeniyle nesnellikten uzak olmuştur.

Azerbaycan halkının İslami değerlerle ilişkili gelenek ve kuralları günlük yaşamda özel bir yere sahip olup, gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, gelecek nesillere aktarılmıştır. Günümüzde söz konusu değerlerin çoğu, özellikle dini törenlere ait gelenekler halen uygulanmaktadır.

İslami kültür, sanatın önde gelen alanlarından biri olan filmlere geniş ve kapsamlı bir şekilde yansımıştır. Daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşma fırsatı bulan filmler, geleneklerin ve kültürel mirasın tanıtımında etkili bir araç olarak kabul edilmektedir. Tüm Müslüman ülkelerinde olduğu gibi, İslam'a dair gelenek ve törenler Azerbaycan filmlerine de yansıtılmıştır.

Muharrem Ayı

Müslümanlar için kutsal sayılan muharrem ayı, Kerbela şehitlerinin isimleriyle ilişkilendirilir. Bu tören, Hz. Muhammed'in torunu İmam Hüseyin

ile aile fertleri ve destekçilerinin şehadeti şerefine yapılır. Sözü geçen olay Irak'ın Kerbela çölünde 680 yılında (Hicri 61 yılı) gerçekleşmiştir (Şerifov, 2013: 185). Büveyhiler hanedanının hükümdarı Muizzudevle'nin emriyle 963 yılının muharrem ayında Bağdat'ta ilk defa Kerbela şehitleri için resmi olarak yas törenleri düzenlendiğini de belirtmek gerekir (Güner, 1999: 56). İbnü'l-Esîr konu ile ilgili şunları demiştir: “Muizzudevle Aşure günü İmam Hüseyin'i anmak için tüm dükkân ve pazarları kapatarak, herkesin şehrin sokaklarında siyahlar içinde ağıtlar söyleyerek yürümesini emretmiştir.” (İbnü'l-Esîr, 1991: 473). Yazar ayrıca, daha sonraki zamanlarda bu törenin zaten bir gelenek olarak kabul edildiğini ve aynı ihtişamla yapıldığını ifade etmektedir (İbnü'l-Esîr, 1991: 516).

Al-Sheddi, 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hamdanidler döneminde (890-1004) Suriye'de, Fatımiler döneminde (909-1171) Mısır'da; Irak ve Lübnan'da muharrem ayı törenlerinin yaygın olarak yapıldığını kanıtlamaya çalışmıştır (Al-Sheddi, 1997: 100). Arap doğu bilimcisi Al-Sheddi, bu törenlerin Şii çoğunluklu İran ve Irak'ta toplum içinde ve Sünni çoğunluklu ülkelerde ise evlerde yapıldığı bilgisini vermiştir (Al-Sheddi, 1997: 120).

Muharrem ayında insanların gece camiye gidip göğüslerine vurarak ağıtlar söylemesi yaygındır. Helva veya külçe pişirerek bunları camiye götürüp halka dağıtmak da muharrem ayında yapılan etkinlikler arasındadır. Muharrem ayında neşeli toplantılar, müzik, içki kabul edilmez ve bunlara izin verilmesi mümkün değildir. Azerbaycan'da, genel olarak Safevî hanedanı tarafından resmileştirilen muharrem ayı törenleri daha önceleri de yapılmıştır. Safeviler öncesinde Azerbaycan'ın her yerinde Kerbela faciasını anma ritüel ve törenleri kutlanmış, taziyeler düzenlenmiştir (Bünyadov ve Aliyev, 1994: 153). Modern zamanlarda, muharrem ayı Azerbaycan'ın birçok bölgesinde, özellikle dinin daha yoğun yaşandığı güney bölgesinde gösterişli şekilde anma ritüelleri gerçekleştirilmiştir.

1925 yılında Abbas Mirza Şerifzade'nin yönetmeni olduğu *Bismillah* (1925) filminde ilk kez muharrem ayı törenleri ele alınmıştır. Film dini fanatizme karşı propaganda yapmak amacı ile hazırlanmıştır. Film din adamlarının yanında yerel feodal toprak ağalarını da hedef almıştır. Filmde “Gulu” isimli adam muharrem ayında oğlu doğduğu için mollanın da tavsiyesiyle çocuğunun kafasını birkaç yerden ustura ile keser ve camiye gidip bir zincirle kendini döver. Burada anlatılan muharrem ayı töreni, Bakü'deki Bibiheybet Camisi'nde Aşure gününde gizlice filme alınmış belgesellerdir. Belgeseller arasında birkaç kişinin zincirlerle kafasına ve sırtına vurduğu sahneler vardır. Neredeyse hepsi kan içindedirler ve giydikleri siyah elbiselerin arkası

darbelerden yırtılmıştır. Filmde kendilerini zincir ile döven insanlara şerbet dağıtıldığı sahneler de gösterilmiştir. Görüntüler arasında aynı zamanda diğer insanların da bu sahneleri üzüntüyle seyretmesi de yer almıştır.

1941 yılında yönetmen Rza Tahmasib tarafından Azerbaycanlı aydın, dramaturg ve filozof Mirza Fatali Ahundov'un hayatı ve çalışmaları hakkında *Sebuhi* (1941) isimli film çekilmiştir. Bu filmde muharrem ayı törenleri konusu geniş bir şekilde işlenmiştir. Sahnelerdeki bu törenler cami içinde gerçekleşmektedir. Bazı insanların elleriyle göğüslerini yumrukladığını, caminin ahundunun ise yüksek bir yere oturarak onları seyrettiğini görebiliriz. Mersiye-yehan mersiye söyleyerek içeri geçer, onun arkasından ise siyah kıyafetli insanlar ellerinde zincirlerle sırtlarına vurarak gelirler. Siyah kıyafetli insanların ellerinde siyah bayraklar da vardır. Daha sonra İmam Hüseyin ve Kerbela şehitlerinin anısına mersiye söylemeleri, ağlamaları sahnesi yansıtılır. Caminin imamı “Müslüman kardeşlerim, Allah'ın gazabından korkmak için ağlayın, Müslüman kardeşlerim, Kerbela'da şehit düşen İmam Hüseyin için ağlayın, korkun cehennem azabından ey günahkâr kullar, Allah'ın emrine uyun, beş günlük fani dünyanın lezzetlerinden vazgeçin, umudunuzu ahirete bırakın.” vb. fanatik ifadeler kullanarak insanları daha da heyecanlandırmaya çalışmaktadır.

Muharrem ayı törenleri *26 Komissar* [26 Komiser] (1932) filminde de yansıtılmıştır. Filmde insanlar siyah kıyafetlerle cami önünde ağıt yakıp “ya Hüseyin, vay Hüseyin” söyleyerek kendilerini zincirle dövmektedir. Filmde ilgi çeken sahnelerden biri ise Meşedi Azizbeyov'un şapkası yüzünden camiye alınmamasıdır. Buğday arayan Meşedi Azizbeyov camiye girmek isteyince caminin ahundu onun önünü keserek şapkasına işaret eder: “Bu Rus şapkası, bununla camiye giremezsin!” Meşedi Azizbeyov şapkasını çıkarır, Müslüman şapkası taktıktan sonra camiye girebilir. Nitekim Azerbaycan'da gösterilen birkaç filmde bahsedilen bu veya benzeri konular işlenmekle birlikte aslında filmlerin temel amacı törenleri eleştirmektir.

ibadet

Halk hayatında merkezi bir yere sahip olan İslam'ın ibadetlerinden biri de namazdır. Namaz kelimesi Farsçada “dua” anlamına gelir. İslam'a göre günde beş defa namaz kılınır. Her Cuma daha ihtişamlı bir şekilde camide cemaatle kılınan cuma namazı, bu namazların ikincisinin yerini almakta, ayrıca yılda iki defa bayram namazı da kılınmaktadır. Bunlardan ilki ramazan sonunda, diğeri hac vaktine denk gelen Kurban Bayramı'nda kılınır (Hemdullah, 2000: 180).

Azerbaycan filmlerinin çoğunda ibadet eden insanların görüntüleri yer almaktadır. 1968 yılında yönetmen A. Babayev'in çekmiş olduğu *Uşaglığın Son Gecesi* [Çocukluğun Son Gecesi] (1968) filminde Sona nine elindeki tespihle zikreder ve Murad'a şöyle seslenir: "Yavrum, radyoyu aç, ezan verilecek şimdi. Namazım geçmesin". Murad radyoyu açar ve nine ezan sesini duyduktan sonra başını siyah renkli şal ile bağlar, namaz kılmaya başlar.

Şerikli Çörek [Paylaşılan Ekmek] (1969) filminde de ibadet sahnesi yer almıştır. Buradaki namaz sahneleri camide çekilmiştir. İnsanlar camide namaz kılmaktadır. Namaz kılan İsmayıl dede çocuğun kendisinin arkasından geldiğini görünce ona, "Burası senin yerin değil, dışarı çık bekle" der. Film ibadetin insanların hayatında önemli bir yer tuttuğunu bir daha belirtir.

1971 yılında yönetmen Kamil Rüstembeyov tarafından çekilen *Ahırınca Aşırım* [Sonuncu Uçurum] (1971) filminde Kerbela'yı ve İsmayıl'ın namaz kıldığı¹ sahneyi görebiliriz. 1982 yılında yönetmen E. Quliyev'in çektiği *Nizami* (1982) filminde ezan sesi ve saray memurlarının namaz kılma sahneleri yansıtılmıştır. Nizami bu sahneyi izlerken şöyle söyler:

Başdan aşan yanlışlardan korunmalı, ey dünya
Niye yohtur bu yanlışlara nazar eden, ey dünya
Ey felek, yetmez mi çarh eyledin boşu-boşuna
Bu ne oyun hazırladın bu yerin başına.

Cenaze Töreni ve Yas

Cenaze geleneklerinde ve yas törenlerinde dini-İslami motifler temel bir rol oynar. Yas töreni, günümüzde bir ailenin en önemli sorumluluklarından biridir. Diğer gelenek ve göreneklerden farklı olarak, cenaze törenleri din ile ilgili olduğu için çok ciddiye alınmış ve bu gelenekler günümüze kadar korunmuştur (Recebli, 2007: 341). Orta Çağ'dan bu yana, çoğu Müslüman milletlerde cenaze törenleri, İslam kurallarıyla sentezlenmiştir ve sözü geçen kurallara uymak önemlidir. Geçmişte Azerbaycan'da bir dizi yerel cenaze töreni ve geleneği de uygulanmaktaydı. Bu gelenekler zorunlu sayılmasa da halk tarafından yerine getirilmiş ve günümüze kadar muhafaza edilmiştir

---

¹ Namaz sahneleri son dönemlerde yapılan filmlerde de yer almaktadır. 2010 yılında yönetmen Samir Kerimoğlu tarafından çekimi biten *Niyet* [Niyet] (2010) filminde de namaz sahneleri gösterilmiştir. Psikolojik dram türünde yapılmış bu filmin konu çizgisi, kusursuz insan kavramına ait unsurları samimi, yüce duygular, eğitim ve din ile birleştirir. Eserin kahramanı Cahangir (Fuad Ahundov), dindar olan Arif'i (Rövşen Memmedli) kendisiyle birlikte yanlış yola davet ettiği zaman Arif abdest alarak odanın bir kuyusunda Kâbe fotoğrafı altında perdeyi de kapatarak namaz kılmaya başlar.

(Recebli, 2007: 342). Yas törenlerinde “ih̄san” (cenaze sahibinin verdiği yemek) vermek, yemek pişirmek yaygın geleneklerdendir. Cenazenin yedinci günü bir veya daha fazla hayvan (koyun veya büyükbaş hayvanlar) kesilerek belirli yemekler hazırlanır. Yemekten sonra molla ölen kişinin ruhu için dua eder. Fakat bazen siğir veya koyun kesilmez, bunun yerine helva kavrulur. “ih̄san”da kavru lan helva yasa gelenlere dağıtılır. Yemek yerken, kişi “Allah kabul etsin” demelidir. Cenazenin kırkinci günü de kutlanmaktadır. Bu günde hem hayvan kesilir, hem de helva kavrulur, farklı yemekler hazırlanır. Kırkinci güne kadar o evde ışık kırk gün kırk gece açık tutulmalıdır. Söylentilere göre, vefat eden kişinin ruhu kırk gece boyunca evini, ailesini ziyaret ettiğine inanılır (Quliyeva, 2005: 264-265).

Azerbaycan filmlerinde yas ve cenaze törenleri yeteri kadar yansıtılmamıştır. *Men ki Gözel Deyildim* [Ben ki Güzel Deđildim] (1968) filminde yas törenlerinden sahneler verilmiştir. Bu film İkinci Dünya Savaşı sırasında cephe arkasındaki insanların hayatını; babalarını, kardeşlerini kaybeden kadınların talihini yansıtır. Cephede vefat eden askerin cenazesinde çay dağıtılması sahnesini bu filmde görmekteyiz.

Bir Cenub Şehrinde (Bir Güney Şehrinde] (1969) filminde de yas ve cenaze törenleri anlatılmıştır. Sahneler arasında merhum mezarlığa götürülürken birkaç kişinin ellerinde bohça tutması, onların arkasından ise imamın dua okuyarak gitmesi, insanların sık sık birbirlerinin yerini değiştirerek merhumu omuzlarında götürmesi görüntüleri yer almaktadır. Arabaların durduğunu gösteren sahnelerle yönetmen, halkın bu törenlere nasıl kıymet verdiğini yansıtmayı amaçlamıştır.

Yeddi Oğul İsterem [Yeddi Oğul İsterim] (1970) isimli filmde merhumun gömülmesi sahnesi yer almıştır. Film, bir grup insanın cenazeye katılımını ustalıkla anlatır, Komsomol Bahtiyar’ın Kerem’in ölümüne neden olanların cezalandırılmasıyla ilgili mezar üzerinde yaptığı konuşma başarılı bir şekilde verilmiştir. Cenazeye katılan tüm insanların cenazenin ardından mezara bir avuç toprak döktükleri görüntüleri filmde görmekteyiz. Sahnelerin birinde molla Bahtiyar’a, “Ođlum, halkımızın geleneği var. Kahraman toprağa verildiği zaman Kuran-ı Kerim okunmalı.” der. Bahtiyar ise, “Halk geleneğine kötü muamele edenin gözlerine kara su gelir. Nasıl biliyorsanız öyle yapın” diye cevap verir. Daha sonra molla mezarın başında dua okumaya başlar. Bahtiyar ve silah arkadaşları, Kerem’in şerefine tüfekleriyle havaya ateş açarlar.

Torpag, Deniz, Od, Sema [Toprak, Deniz, Ateş, Gökyüzü] (1967) filminde de cenaze töreni yer almıştır. Burada cenaze töreni sırasında Fatiha suresinin okunması gösterilmiştir. Filmde aynı zamanda mezar taşlarının merhumun sanatına uygun olarak hazırlanması da göz önünde bulundurulmuştur.

Cenaze ve yas töreni yönetmen F. Aliyev'in *Qızıl Uçurum* [Kızıl Uçurum] (1980) filminde de yansıtılmıştır. 20. yüzyılın başlarında Bakü petrolcülerinin hayatını anlatan filmde petrol kuyusunun patlaması nedeniyle hayatını kaybeden petrolcülerin yas töreni yer almıştır. Yas töreninde ihsan verilmesi, pilav dağıtılması sahneleri gösterilmiştir.

Hurufilik

12. ile 15. yüzyıllar arasında İslam dünyasında çok ciddi dini, siyasi süreçler yaşanmıştır. Hurufilik, dini ve felsefi bir tarikat olarak 14.-15. yüzyıllarda Azerbaycan'da ortaya çıkmış, daha sonra Yakındoğu ve Ortadoğu'da yaygınlaşmıştır. Hurufilik tarikatının kurucusu, 14. yüzyılda Tebriz'de yaşamış olan düşünür Fazlullah Naimi'dir (1339-1394). Naimi bir süre Bakü'de yaşamış ve Hurufilik tarikatını burada da yaymıştır. Hurufilik, panteizme dayanan yarı dini, yarı felsefi bir harekettir. Hurufiler, "vahdet-i vücud" kavramını bir teori olarak kabul etmekteydiler. Onların inancına göre Tanrı, doğa, eşya, insan, tüm evren, tek kelimeyle, manevi, maddi, yaratan ve yaratılan birbiriyle birlik halindedir. Hurufiliğe göre tüm evren Tanrı'dır. Evren parçacıklardan oluşur (Babayev, 2007: 60-61).

Tarihi filmlerden biri olan *Nesimi* (1973) filminde, Hurufilik ve diğer fikir konuları özgün bir şekilde işlenmiştir. Filmde meşhur Azerbaycan şairi Nesimi'nin hayatı ve çalışmaları anlatılmıştır. 13.-15. yüzyıllar Azerbaycan edebiyatının önemli edebi yüzü ve bu dönemin etkili ismi olarak bilinen İmadeddin Nesimi bu tarikatın bir üyesidir. Bu dönemlerde, Hurufiler istilacı ve zalim davranışlarından dolayı Emir Timur'u cahil, menfur olarak nitelendirir ve halkı ona karşı mücadeleye çağırırlar. Bu nedenle onlar Timurlular tarafından her zaman takip edilmişlerdir.

Söz konusu filmde Hurufilerin mücadele tarihi kaynaklara dayanarak aktarılmıştır. Filmde Timur ile mücadeleye yardım etmesi için Nesimi Şirvan şahına, "Azerbaycan'ı Şirvan'ın tahtı altında birleştirmek için biz size yardım edebiliriz. En önemli şartımız ise padişah ve vekillerinin Hurufi ilmini kabul etmesidir". Şirvan padişahı cevabında, "Hakk'ı mı reddedelim?" der. Nesimi, "Tam aksi, padişahım. Erdem kitabını öğrenirsen, gerçekleri de fethedersin." deyince Şirvan padişahı, "Allah'ın birliği yoksa gerçek nerede?" diye sorar. Nesimi, "Cümle evrenin kendisi gerçektir efendim, evrenin kendisi parçacık-

lardan oluşur. Her parçacığın kendi rahminde yaratma gücü vardır. İnan, padişahım, bu bizim kurtuluşumuzdur.” diye yanıt verir. Sohbetin sonunda Şirvan padişahı, Nesimi'nin getirdiği Hurufilik kitaplarını kabul eder. Filmde Nesimi, “Bütün bu kitaplarla birlikte *Cavidanname* söylenir. Evren insan ve bilişle ilgili ebedi gerçeklerdir” der. Filmde Nesimi, Şirvan padişahının “Kitabı okuyacak ve Allah olacağım” alaycı ifadesine şöyle cevap verir: “Bilgili ve adil padişah çifte tanrıdır”. Görünüşe göre Nesimi, Hurufilik fikirlerini Şirvanşah'a yaymış ve sonuç olarak tutuklanan Hurufi halifelerini kurtarmayı başarmıştır.

Filmde aynı zamanda Hurufilik mezhebinin kurucusu Fazlullah Naimi ve onun mücadelesi de yer almıştır. *Nesimi* filminde Fazlullah Naimi'nin Hurufilerle tartıştığı görüşler, kendisi tarafından varis ilan edilen Fatime'nin hayatından ilginç sahneler canlandırılmıştır. Burada aynı zamanda Fazlullah'ın eşinin Tebriz'de Miranşah tarafından yakalanarak çıplak vücuduna paslı çivi ile 32 harfin birer birer yazılması ve boynuna Fezlullah Naimi'nin kitabı isimli pano asılarak şehir kapısına çivilenmesi olayları da anlatılır.

Filmde Naimi'nin Şirvan padişahı İbrahim tarafından hapsedilmesi ve kendisinin Nesimi'ye “Giden cismimdir, ruhum seninledir” diye söyleyerek onu kendi halefi olarak bırakması, Hurufiliğin siyasi tehlikesinden korkan Timurlu hükümdarlığının (Emir Timur'un oğlu, Azerbaycan'ın hâkimi Miranşah'ın) Naimi'yi Nahcivan'da, Elince kalesi yakınlarında işkence ile idam ettirmesi sahneleri yönetmenler tarafından büyük bir ustalıkla yansıtılmıştır.

Sufilik

İslam coğrafyasında Sufilik yaygın bir düşünce ve yaşam biçimi akımıdır. Sufi isminin ilk kullanıldığı yer Küfe olarak bilinmektedir (Bünyadov, 2007: 284). Orta Çağ'da Sufilik, yaygın bir dini, felsefi, mistik, manevi, ahlaki düşünce ve bir davranış sistemiydi. Sufilik, İslam medeniyetinin farklı ortamlarda yaşama gücünün bir kanıtıdır. Bu akım, entelektüel ve manevi ilişkiler sistemidir, çeşitli sanatsal ve felsefi yöntemleri, araçları geliştirmiştir. Tasavvuf öğretilerine göre yalnızca entelektüel aydınlanma, yani insanın manevi olgunluğa ve ilahi sevgiye kavuşması için nefsin ıslahı temel değer olarak kabul edilmekteydi (Şiriyev, 2016: 8). Sufiler, “şeriat”, “tarikat”, “hakikat” ve “marifet” olmak üzere dört aşamada olgunluğa erişmekteydiler. Sufizm, zihnin manevi konulara odaklanmasını ve diğer manevi araçlar gibi cehaleti ortadan kaldırmayı hedeflemiştir (Altıntaş, 1986: 2).

Deli Kür (1969) filmi, Sufi tarikatlarıyla ilgili bazı konuları yansıtmaya çalışmıştır. Fakat filmin çekildiği dönem Sovyetler Birliği'nin egemenlik yıl-

larına denk geldiği için tasavvuf ve onun düşünce ile ilgili ilkeleri doğru bir şekilde yansıtılmamıştır. Filmde, Molla Sadık'ın evinde toplanan Sufilerin coşkusu ve diğer hoş olmayan bazı anlar aksedilmiştir. Aslında Sufiler, manevi olarak temiz, hareketleri saf duygulara dayanan, ruhen saf, dürüst insanlardı. Sufi temsilciler, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında, Azerbaycan'ın Şirvan ve Gazah bölgelerinde işgalci çarlık sistemine karşı mücadele ediyorlardı. Filmde Sufilerin toplandıkları yer olumsuz bir biçimde yansıtılmıştır.

Sufilikte dervişlik önemli rol oynar. Derviş, “kapı kapı gezen, dilenci” anlamına gelen Farsça kökenli bir kelimedir. Arapça karşılığı olarak “fakir” kelimesi kullanılmaktadır. Sufilikte her iki kavram kullanılmaktadır. Daha çok gezici bir hayat yaşayan, yoksul olan dervişler, genellikle gezerek fikirlerinin yayılmasını sağlamışlardır. Belirtildiği gibi, “derviş” kelimesindeki “yoksulluk”, maddi zenginlik ve dünya nimetlerinden vazgeçmek anlamına gelmektedir. Dervişler nefisle mücadele ettikleri ve zenginlikten uzak, fakir bir hayat sürdürdükleri için onlar, dervişin çuvalı sayılan keşküller vb. dünya nimetlerinden vazgeçmek ve az ile yetinmek gibi İsrakilik ideolojisinin sembollerini taşımışlardır.

Nesimi (1973) filminde dervişlere önemli bir yer ayrılmıştır. Filmin sahnelerinin birinde dervişler bir araya gelerek kendilerine özgü bir ayin yapmaktadır. Bu sırada dervişlerin Nesimi'nin “İsteme” isimli gazelini söylemeleri de en ilginç sahnelerden biri olarak değerlendirilebilir:

Sen sana ger yar isen var ey könül yar isteme
Yar u dildar ol sana yar u dildar isteme
Bivefadır çün bu alem kimden istersen vefa
Bivefa alemde sen yar-i vefadar isteme
Gül bulunmaz bu dikenli dünyanın bağında çün
Ebsem ol, bihude gülsüz yerde gülzar isteme
Marifetdür halis altun, sikkesi Fazl ü hüner
Altunu tani, zeğelden ari dinar isteme.

Dervişin “Şimdiki sen de bizim gibi sergerdarsın, gel bize katıl” demesine karşı Nesimi, “Terki dünya olma yabancı bana, ben duygusal değilim derviş, kırılmam” diye söylemiş ve yoluna devam etmiştir.

Dervişlik özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda Azerbaycan'da yaygındır. O dönemlerden kalma keşküller yüksek sanat örneği olarak dikkat çekmektedir. Keşküller sadece değerli malzeme örnekleri değil, aynı zamanda halkın geleneksel sanat kültürünün en yüksek göstergelerinden biridir. Azerbaycan

filmlerinde dervişlerin üzerinde keşkülün bulunması da önemli noktalardan biridir. Azerbaycan filmlerinden *Derviş Parisi Partladır* (1976) ve *Bir Qalanın Sirri* (1959) filmlerinde derviş rolleri bu filmlere yansıtılmıştır. Dervişlerin teberzin ve keşküllerini üzerlerinde taşımaları dikkat çekmektedir.

Sonuç

Makalede Sovyet devri Azerbaycan filmlerindeki bazı İslami motifler ve bu filmlerde işlenen sufi akımlar ele alınmıştır. Genel olarak bakıldığında dini konuların ve tasavvufun Sovyet devri Azerbaycan sinemasında yer bulması çok nadirdir. Ancak örneklem olarak seçilen bu filmlerde İslami motiflerden namaz, cenaze ve yas ritüelleri ile muharrem ayı törenlerine az da olsa yer verildiğini söylemek mümkündür. Filmlerin çoğunda bu ibadet ve törenlerin büyük bir kısmı tam anlamıyla sahnelendirilmemiş olup kullanılan motif ve karakterler eleştirel bir biçimde yansıtılmış, bunların feodalite kalıntısı geri uygulamalar olduğu propagandası yapılmıştır. Diğer yandan dervişler filmlerde yalnız, bencil, kurnaz ve hin birisi olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla Sovyet devri Azerbaycan filmlerinde bu konular karşı propaganda aracı için kullanılmıştır, denilebilir.

Kaynakça

- Aliyeva, Nergiz (2017). *Azerbaycanda İslam Medeniyeti: VII-XIII Asrın Evveleri*. Bakı: Elm ve Tahsil.
- Al-Sheddi, Baker (1997). *The Roots of Arabic Theatre*. Doctoral Thesis. Durham: University of Durham.
- Altıntaş, Hayrani (1986). *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Babayev, Yaqub (2007). *Tariqat Edebiyatı; Sufizm, Hurufizm*. Bakı: Nurlan.
- Bünyadov, Ziya (2007). *Dinler, Tariqatlar, Mezhebler*. Bakı: Şarq-Qarb.
- Bünyadov, Ziya ve Aliyev, Rafiq (1994). *İslam: Tarix, Felsefe, İbadetler*. Bakı: Elm.
- Güner, Ahmet (1999). "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik". *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII: 47-72.
- Hamdullah, Mehemed (2000). *İslama Giriş*. Bakı: Göytürk.
- İbnül-Esir (1991). *İslam Tarihi, El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi, C.8*. Çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları.

Quliyeva, Nergiz (2005). *Azərbaycanda Müasir Kend Ailesi ve Aile Maişeti*. Bakı: Elm.

Recebli, Qazanfer (2007). “Defn”. *Azərbaycan Etnoqrafiyası, C.2*. Ed. Teymür Bünyadov. Bakı: AMEA Arxeologiya ve Etnografiya İnstitutu, Şarq-Qarb, 341–347.

Şerifov, Şahlar (2013). *İslam Tarixi*. Bakı: Nurlar.

Şiriyev, Tural (2016). *İslam Medeniyyəti ve Azərbaycan Maişeti*. Bakı: Avropa.

Kaynak Filmler

Aliyev, Fikret (yönetmen) (1980). *Qızıl Uçurum* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Atakişiyev, Alisettar (1959). *Bir Qalanın Sirri* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Babayev, Arif (yönetmen) (1968). *Uşaqlığın Son Gecesi* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Mahmudbeyov, Şamil (yönetmen) (1967). *Torpag, Deniz, Od, Sema* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Mahmudbeyov, Şamil (yönetmen) (1969). *Şerikli Çörek* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Quliyev, Eldar (yönetmen) (1969). *Bir Cenub Şehərində* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Quliyev, Eldar (yönetmen) (1982). *Nizami* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Rüstembeyov, Kamil (yönetmen) (1971). *Ahırınçı Aşırım* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Rüstembeyov, Kamil ve Mahmudbeyov, Şamil (yönetmenler) (1976). *Derviş Parisi Partladır* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Seyidbeyli, Hasan (yönetmen) (1973). *Nesimi* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Seyidzade, Hüseyin (yönetmen) (1969). *Deli Kür* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Şengelaya, Nikolay (yönetmen) (1932). *26 Komissar* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Şerifzade, Abbas Mirza (yönetmen) (1925). *Bismillah* [Sinema Filmi]. Azərbaycan SSC.

Tağızade, Tofiq (yönetmen) (1970). *Yeddi Oğul İsterem* [Sinema Filmi]. Azerbaycan SSC.

Tağızade, Tofiq vd. (yönetmenler) (1968). *Men ki Gözel Deyildim* [Sinema Filmi]. Azerbaycan SSC.

Tahmasib, Rza (yönetmen) (1941). *Sebuhi* [Sinema Filmi]. Azerbaycan SSC.

“COPE–Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Teşekkür: Güllü Yoloğlu’na makale yazım sürecinde fikir verdiği için teşekkür ederim.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Acknowledgment: *I would like to thank Güllü Yoloğlu for giving ideas during the article writing process.*

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*